

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет

ПОЖАР АНАСТАСІЯ БОРИСІВНА

УДК 811.111'42"46" (043)

ПРАГМАТИКА ВЕРБАЛЬНИХ І НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПОЗНАЧЕННЯ
ВІКУ ПЕРСОНАЖА В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

10.02.04 – германські мови

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному лінгвістичному університеті,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник

доктор філологічних наук, професор
Серякова Ірина Іванівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра іноземних мов,
професор

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Бабелюк Оксана Андріївна,
Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності,
кафедра іноземних мов та перекладознавства,
професор

кандидат філологічних наук, доцент
Киселюк Наталія Павлівна,
Луцький національний технічний університет,
кафедра української та іноземної лінгвістики,
доцент

Захист відбудеться "26" січня 2021 р. о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.054.02 Київського національного лінгвістичного університету
(03150, м. Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного
лінгвістичного університету (03150, м. Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73)

Автореферат розісланий "23" грудня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. О. Шутова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційну роботу присвячено виявленню й опису прагматичних особливостей вербальних і невербальних засобів позначення віку персонажа в англomовному художньому дискурсі.

Антропоцентрична спрямованість сучасних когнітивно-семіотичних (Л.І. Белехова, О.П. Воробйова) і дискурсивно-прагматичних досліджень (Н.К. Кравченко, І.С. Шевченко) на вивчення різних комунікативних явищ визначає орієнтацію наукових студій на з'ясування закономірностей функціонування вербальних і невербальних одиниць дискурсу (І.І. Серякова, Л.В. Солощук) з урахуванням людського фактора (Н.О. Бігунова, Г.І. Приходько) і пов'язаного з ним світосприйняття (О.А. Бабелюк).

Поняття *"вік людини"* позначає надзвичайно важливий фрагмент позамовної дійсності, який у мовній картині світу постає у зв'язку з фундаментальними екзистенційними категоріями часу, життя і смерті. За своєю сутністю *"вік людини"* репрезентує один із категорійних виявів часу – біологічний, фізіологічний, психологічний, соціальний тощо.

У сучасній лінгвістиці категорію *"вік людини"* вивчають крізь призму лексико-семантичного (О.О. Авдєєва, А.П. Кудряшова, В.І. Матвєєв), культурологічного (Ф. Арієс, Г.І. Кабакова, І.С. Кон, М.І. Толстой, Н. Giles), невербально-семіотичного (Н.П. Киселюк, І.І. Серякова), соціолінгвістичного (R. Heinrichsmeier), психолінгвістичного (О.С. Кубрякова, А.Р. Лурія, D. McNeill), порівняльно-історичного (Т.А. Бернштам, А.В. Толстих) підходів. Найменування віку досліджено у взаємодії вербальних і невербальних засобів позначення віку людини (Г.А. Кокоза, О.М. Поліщук) та у взаємозв'язку з лексемами на позначення часу (М.Г. Лебедько, Н.А. Потаєнко) і статі: жіночої (О.М. Трубачов), чоловічої (А.А. Бурячок). Науковці аналізують національні, гендерні, етичні аспекти невербальної і вербальної поведінки осіб у певному віці (С.А. Любимова).

У прагматичному ракурсі вік людини здебільшого аналізують у плані впливу вікового аспекту ідентичності мовців на інтеракції та вибір стратегій комунікативної поведінки. Вітчизняні лінгвісти описали універсально-вікові, преферентно-вікові та ексклюзивно-вікові мовленнєві стратегії і тактики представників вікових груп у різних комунікативних ситуаціях (О.М. Галапчук). У західноєвропейській та американській лінгвістиці *"прагматику віку"* вивчають або в конверсаційно-аналітичному (R. Heinrichsmeier) і дискурс-аналітичному (N. Coupland, J. Coupland, Н. Giles) вимірах, або з погляду застосування стратегій ввічливості та *"загрозливих"* актів представниками різних вікових категорій (J. Harwood, S. Fox, E. Ryan, A. Williams).

Попри увагу дослідників до когнітивних і номінативних характеристик поняття *"вік"* поза межами наукових пошуків залишається низка проблем, пов'язаних із прагматичною зарядженістю різнорівневих одиниць, що використовуються для номінації і дескрипції віку людини. Не досліджено актомовленнєві властивості розмов, дотичних до обговорення вікових питань. Досі лінгвістично не проаналізована дескрипція вікових значень за допомогою невербальних засобів. Зазначений комплекс проблем описано в нашому дослідженні на матеріалі англomовної художньої прози.

Актуальність обраної теми зумовлена загальною тенденцією сучасної антропоцентрично спрямованої лінгвістики до вивчення свідомості і комунікативної поведінки людини в різножанрових дискурсивних практиках, зокрема в англомовному художньому дискурсі, крізь призму прагматичних намірів і комунікативних потреб як автора, так і персонажів відповідно до дворівневої комунікації в художньому тексті – між автором і читачем та між персонажами тексту. Невирішеність питань, пов'язаних із формами і шляхами набуття вербальними і невербальними засобами позначення віку прагматичної значущості в англомовному художньому дискурсі, зумовлює потребу комплексного прагмалінгвістичного та лінгвосеміотичного дослідження авторського й персонажного мовлення, маркованого віковими значеннями, із позицій дискурсивно-прагматичного підходу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах комплексної колективної теми кафедри германської і фіно-угорської філології імені професора Г.Г. Почепцова Київського національного лінгвістичного університету "Комунікативно-когнітивний та соціокультурний аспекти функціонування системи мовних одиниць германських і фіно-угорських мов у синхронії і діахронії" (номер державної реєстрації 0118U003392, тему затверджено вченою радою КНЛУ, протокол № 7 від 04 грудня 2017 року). Тему дисертації затверджено вченою радою КНЛУ (протокол № 7 від 26 березня 2004 року).

Мета дослідження полягає у виявленні прагматичних особливостей вербальних і невербальних засобів позначення віку персонажа в англомовному художньому дискурсі.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- окреслити теоретичні засади прагмалінгвістичного вивчення вербальних і невербальних засобів позначення віку людини;
- запропонувати дефініцію категорії "*вік людини*" та дослідити її в міждисциплінарному і лінгвістичному висвітленні;
- упровадити в науковий обіг терміни "*номінатив*" і "*дескриптор*" як основні одиниці аналізу вікових значень; представити таксономію дескрипторів;
- розробити комплексну методику дослідження засобів позначення вікових характеристик персонажа в англомовному художньому дискурсі в лінгвосеміотичному і прагматичному аспектах;
- визначити характер імплікатурних смислів, що привносять у дискурс вербальні і невербальні засоби репрезентації віку персонажа; типологізувати дискурсивні імплікатури, пов'язані з актуалізацією вікових значень; систематизувати тригери конвенційних імплікатур;
- ідентифікувати невербальні дескриптори вікових ознак як складника вербально-невербальних семіотичних модулів номінації вікових значень; виокремити основні та гібридні модулі;
- виявити в діалогічному мовленні персонажів, що фокусується на обговоренні вікових питань, специфіку реалізації, функції і типи актів, загрозливих для обличчя співрозмовників, стратегій і максим ввічливості та кооперативних максим;
- установити актомовленнєві особливості дискурсивних засобів позначення віку персонажа в англомовному художньому дискурсі.

Об'єкт дослідження – вербальні та невербальні засоби позначення віку персонажа в англomовному художньому дискурсі.

Предмет дослідження – прагматичні особливості вербальних і невербальних засобів позначення й обговорення віку персонажа в англomовному художньому дискурсі.

Матеріалом дослідження стали відібрані шляхом суцільної вибірки з художніх творів британських та американських авторів кінця XIX – початку XXI століття дискурсивні фрагменти – мовлення персонажів, авторське мовлення, авторські ремарки, які містять вербальні та невербальні одиниці, що прямо або опосередковано позначають і описують вікові характеристики персонажа.

Методи дослідження зумовлені поставленою метою і дослідницькими завданнями та залучають як загальнонаукові (*спостереження, опису, систематизації й узагальнення*), так і власне лінгвістичні **методи**: *метод суцільної вибірки* мовного матеріалу з художніх творів британських та американських авторів кінця XIX – початку XXI століття; *контекстуальний аналіз* для встановлення комунікативної взаємодії вербальних (лексичних і стилістичних) і невербальних засобів (жестів, міміки, голосових модуляцій тощо) репрезентації віку персонажа; *прагмасемантичний аналіз* – для ідентифікації формально-структурних маркерів іллокутивної сили, семантичних тригерів конвенційних імплікатур, вербальних маркерів стратегій ввічливості, експліцитних маркерів відхилення від кооперативних максимумів; *логіко-семантичний аналіз* для вилучення дискурсивних імплікатур; *елементи методу конверсаційного аналізу* – для ідентифікації маркерів преференційних і непреференційних мовленнєвих ходів у мовленні персонажів, дотичного до обговорення віку; *модульна методика дослідження і формалізації структурної взаємодії вербального та невербального компонентів комунікативного акту* – для аналізу комплексу невербальних засобів на позначення віку; *прагмастратегічний аналіз*, базований на теорії обличчя та ввічливості, – для визначення вербальних і невербальних маркерів загрози обличчям слухача і мовця, стратегій позитивної та негативної ввічливості під час обговорення асоційованих із віком питань; *актомовленнєвий аналіз* – для виявлення іллокутивного потенціалу дискурсивних засобів позначення вікових характеристик персонажа в різних типах мовленнєвих актів; *елементи методу стилістичного аналізу* – для ідентифікації та розгляду засобів позначення і дескрипції віку з ознаками метафори, гіперболи, оксиморону; *кількісний аналіз* – для опису кількісних характеристик уживання вербальних і невербальних засобів позначення віку персонажа в англomовному художньому дискурсі; *метод словникових дефініцій* – для визначення номінативів і дескрипторів віку.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше на матеріалі англomовного художнього дискурсу здійснено комплексний аналіз прагматичних особливостей вербальних і невербальних засобів позначення й обговорення віку персонажа в термінах дискурсивних і конвенційних імплікатур, мовленнєвих актів, теорії обличчя та ввічливості.

У науковий обіг уперше впроваджено терміни "*номінатив*" на позначення одиниць з узуальним семантичним компонентом "*вік людини*" і "*дескриптор*", що є засобом дейксису до поведінкових, зовнішніх, статусних та інших ознак віку; ідентифіковано імпліцитні й експліцитні, вербальні та невербальні дескриптори;

типи структурно-функціональних зв'язків номінативів із дескрипторами; визначено типи дискурсивних імплікатур з огляду на їхні функції в актуалізації вікових значень; визначено чотири основних (кінесичний, просодичний, такесичний, проксемічний) і п'ять гібридних (кінесично-просодичний, кінесично-такесичний, кінесично-такесично-просодичний, ольфакторний оптико-кінесично-просодичний і густативно-ольфакторний) модулів, що включають невербальні дескриптори віку.

Новою в роботі є класифікація лексичних і граматичних маркерів конвенційних імплікатур, що функціонують в англomовному художньому дискурсі як додаткові смислові конкретизатори вербальних номінативів і дескрипторів віку; визначення комунікативних ситуацій, сприятливих для застосування під час обговорення віку стратегій негативної і позитивної ввічливості, максим ввічливості та актів, загрозливих для обличчя одного із співрозмовників; виокремлення і розподіл за частотністю типів мовленнєвих актів, пов'язаних із номінацією вікових значень у мовленні персонажів англomовного художнього дискурсу, а також виокремлення нового типу – псевдокомісиву.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дослідження прагматики вербальних і невербальних засобів позначення віку персонажа в англomовній художній прозі сприятиме подальшій розробці теоретичних питань прагмалінгвістики, дискурсології, теорії мовленнєвих актів, концепції "обличчя і ввічливості", теорії імплікатур, невербальної семіотики. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані у викладанні курсів із теоретичної граматики сучасної англійської мови (розділи "Дискурс-аналіз", "Прагматика речення", "Психолінгвістика"), спецкурсах з інтерпретації тексту, прагмалінгвістики, теорії невербальної комунікації; а також для написання курсових, дипломних, магістерських і дисертаційних робіт з англійської філології.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати та положення дисертаційної праці обговорено на засіданні кафедри германської і фіно-угорської філології імені професора Г.Г. Почепцова Київського національного лінгвістичного університету. Наукові доповіді з теми дисертації виголошено на дванадцятьох конференціях, із них – дев'ять міжнародних науково-практичних конференцій: Міжнародна науково-практична конференція "Україна і світ: діалог мов та культур" (Київ, 2016; 2017; 2018), Міжнародна науково-практична конференція "Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення" (Одеса, 2017), XII Міжнародна науково-практична конференція "Мови і світ: дослідження та викладання" (Кропивницький, 2018), II Міжнародна науково-практична конференція "Прикладні лінгвістичні дослідження в умовах міжкультурної комунікації" (Острог, 2018), XII Міжнародна наукова конференція "Пріоритети германської та романської філології" (Луцьк, 2018), Міжнародна науково-практична конференція "Ad orbem per linguas. До світу через мови" (Київ, 2019; 2020); одна зарубіжна: International Scientific Conference "Philology and Linguistics in the Digital Age" (Будапешт, 2017) і дві всеукраїнські науково-практичні конференції: I Всеукраїнська науково-практична конференція "Якісна мовна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи" (Суми, 2017), XI Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених, студентів та курсантів "Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека" (Київ, 2020).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено в *сімнадцятьох* наукових публікаціях, із яких *вісім* статей надруковано у фахових наукових виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз (5,77 др. арк.), *одна* стаття – у науковому періодичному виданні іншої держави (0,64 др. арк.) та *вісім* тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій (1,69 др. арк.). Загальний обсяг сімнадцятьох публікацій становить 8,1 др. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, анотацій, вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (243 найменування, з яких іноземними мовами – 111), списку довідкових джерел (14 позицій), списку джерел ілюстративного матеріалу (23 позиції) та додатків. Повний обсяг дисертації – 252 сторінки, із них основний текст займає 204 сторінки. Дисертація налічує 5 таблиць загальним обсягом 8 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, актуальність і наукову новизну обраної проблематики, визначено об'єкт і предмет дисертаційної роботи, сформульовані її мета, завдання, описано матеріал і методи дослідження, розкрито практичне значення роботи, викладено основні положення, що виноситимуться на захист, визначено структуру дисертації і стислий зміст кожного з розділів.

У **першому розділі "Теоретичні засади прагмалінгвістичного вивчення вербальних і невербальних засобів позначення віку людини"** розглянуто теоретичні засади дослідження вербальних і невербальних засобів позначення віку персонажа в англomовному художньому дискурсі; охарактеризовано поняття "*вік людини*" в міждисциплінарному і лінгвістичному ракурсах, а також з огляду на історичні й лінгвокультурологічні відмінності в дефініції віку і вікових періодів; виявлено особливості взаємозв'язку категорій "*час*" і "*вік*"; висвітлено особливості вивчення категорії "*вік людини*" з погляду антропоцентричної парадигми; встановлено та охарактеризовано основні напрями дослідження віку людини сучасною лінгвістикою.

Зважаючи на пріоритетні методологічні принципи сучасної функціональної парадигми (О.О. Селіванова, Ю.С. Степанов), категорію "*вік людини*" обґрунтовано як найважливішу антропоцентричну категорію, що детермінує систему уявлень і ціннісні установки людини, самоідентифікацію індивіда на основі ототожнення з певною групою і водночас усвідомлення відмінності від інших груп, визначає моделі комунікативної поведінки представників різних вікових категорій, їхні рольові очікування від партнерів по комунікації – відповідно або всупереч віку і асоційованим із віком стереотипів такої поведінки.

Критичний огляд теоретичної літератури з проблематики досліджень "*віку*" у філософських, культурологічних, соціологічних і психологічних студіях дозволив виявити спільне і відмінне в категоризації поняття "*вік*" у міждисциплінарному ракурсі. Спільним є усвідомлення *віку* як багатоаспектної складноструктурованої категорії, що визначається параметрами розвитку і зміною в часі наборів певних вікових характеристик з огляду на умовність хронологічно визначених вікових меж.

Ключовими поняттями для формування концепту *"вік людини"* є поняття *"часу"*, тому що *вік* означає процес розвитку і зміни в часі та існування віку поза часом не є можливим. На підставі вивчення проблеми співвідношення категорій *"вік людини"* і *"час"* на міждисциплінарних (Е. Еріксон, І.С. Кон, Г. Крайг, Т.В. Цив'ян, А. Шопенгауер) засадах і в лінгвістичному (Н.Д. Арутюнова, М.Г. Лебедько, Н.А. Потаєнко, Л.І. Сидорова) розрізі доведено ізоморфізм цих категорій на підставі таких ознак, як: континуальність, незворотність, лінійність, безперервність, рівномірність, прямолінійність та односпрямованість.

Зважаючи на інтерпретацію *"віку людини"* як темпорального феномена, у розділі ми визначили граматичні та лексичні системно-мовні засоби позначення віку з темпоральною семантикою, зокрема: взаємозв'язок часових і вікових значень віддзеркалений у мовних системах насамперед синтактико-граматичними (перфектні та тривалі часи) і лексичними засобами, а також метафорами циклу, закритого простору і фаз розвитку рослини, що відображають темпоральні уявлення різних етносів про стадіальні і циклічні зміни в часі, пов'язані з концептом *"вік"*. Показано, що концепт *"вік"* виявляє найтісніший зв'язок не тільки з категорією *"час"*, але і з категорією *"розвиток"*, оскільки саме для характеристики і назви стадій розвитку людини використовується поняття *"вік"*. У цілісному мовному образі людини виділяється іпостась *"людина розвивається"*, яка реалізується в мовних образах (*молодий, зрілий, літній, старий чоловік*), що послідовно змінюють один одного.

Проблему категоризації *"віку людини"* в мовознавстві розглянуто в трьох лінгвістичних парадигмах: порівняльно-історичній, системно-структурній і функціональній із фокусом на лексико-семантичному, когнітивно-концептуальному і комунікативно-прагматичному напрямках досліджень. Установлено, що в східнослов'янській, зокрема в українській, лінгвістичній традиції категорія *"вік людини"* – об'єкт вивчення лексико-семантичних і лінгвоконцептуальних студій, результатами яких є моделювання лексико-семантичного поля *"вік людини"*, диференціація вікових значень у межах відповідних лексико-семантичних і тематичних груп (О.О. Авдєєва, А.В. Кудряшова, В.І. Матвєєв, Г.А. Пуцягін).

Когнітивно-концептуальні дослідження категорії *"вік людини"* зосереджені на вивченні однойменного концепту та інтегрованої ним концептосфери (О.О. Авдєєва), що на лінгвально-системному рівні маніфестовано полем і мікрополлями *"вік людини"*. Серед сфер наукових зацікавлень дослідників – питання архетипно-символьного підґрунтя концепту *"вік людини"* і його кореляції з іншими концептами (М.Г. Лебедько, Ю.В. Орлова), емотивний і ціннісний складники вікових значень (О.В. Бахмет, О.Є. Філімонова). У комунікативно-стратегічному аспекті універсально-вікові, преферентно-вікові та ексклюзивно-вікові мовленнєві стратегії і тактики представників різних вікових груп описано в працях О.М. Галапчук.

Комунікативно-прагматичний аспект висвітлення категорії *"вік людини"* інтегрує переважно американські та західноєвропейські різновекторні дослідження, які сфокусовані на особливостях застосування стратегій ввічливості й актів загрози обличчю, зважаючи на вікові відмінності комунікантів. У них витлумачено *"вік людини"* як соціопрагматичну категорію і як ідеологічний дискурсивний конструкт, що дозволяє маніпулювати суспільною свідомістю (J. Coupland, R. Heinrichsmeier, J. Nussbaum). Найпопулярнішою сферою досліджень залишається вивчення специфіки комунікації людей літнього віку.

Критичний огляд здобутків української школи невербалістики (І.І. Серякова, Л.В. Солощук, О.В. Черненко) дозволив виокремити функціональний, етнокомунікативний, когнітивно-дискурсивний, психолінгвістичний і номінативно-прагматичний напрями вивчення невербальних знаків із відповідними принципами та методиками аналізу, зокрема з модульною методикою дослідження і формалізації структурної взаємодії вербального й невербального компонентів комунікативного акту, розробленою в площині англомовної художньої комунікації І.І. Серяковою (2012) і її послідовниками (А.В. Жуковська, Л.В. Козяревич, Д.Ю. Кузнєцова, Г.А. Кокоза, О.О. Литвинов, С.П. Нетребіна, О.М. Поліщук), що стало підґрунтям для виокремлення методу дослідження прагматично маркованих невербальних засобів (кінесичних, проксемічних, такесичних, просодичних) позначення віку в англомовному художнього дискурсі.

У другому розділі **"Методика дослідження прагматики вербальних і невербальних засобів позначення віку в англомовному художньому дискурсі"** визначено критерії відбору матеріалу дослідження, етапи його аналізу; розроблено комплексну методику вивчення вербальних і невербальних засобів позначення вікових характеристик персонажа в англомовному художньому дискурсі в прагматичному, лінгвосеміотичному, актомовленнєвому і частково конверсаційно-аналітичному аспектах.

Критерієм виділення фрагментів авторського мовлення, у якому номінуються прагматично марковані вікові значення, слугувала наявність у ньому вікових номінативів і / або вікових дескрипторів віку. Фрагменти персонажного мовлення, у якому обговорюються вікові теми, обиралися за наявністю в них актомовленнєвого складника, маркерів стратегій і максим ввічливості, маркерів дотримання / порушення кооперативних максим й актуалізації дискурсивних імплікатур та інших прагматичних явищ, пов'язаних із обговоренням віку.

Аналіз вербальних і невербальних засобів на позначення віку в лінгвопрагматичному аспекті передбачає **вісім** послідовних етапів.

На *першому етапі* дослідження виявлено науково-методологічне підґрунтя вивчення прагматичної специфіки засобів на позначення віку за допомогою загальнонаукових методів.

На *другому етапі* виокремлено 5500 текстуальних фрагментів, що представляють авторське мовлення, а також репліки і діалоги персонажів, які стосуються номінації і характеристики вікових значень й упорядковані відповідно до зазначених критеріїв відбору матеріалу дослідження.

Третій етап включав здійснення прагматичного аналізу засобів на позначення вікових ознак в авторському мовленні з метою виокремлення і класифікації таких засобів, як: тригерів порушення кооперативних максим й інференції дискурсивних імплікатур.

На *четвертому етапі* виявлення й аналізу вербальних засобів позначення віку як тригерів конвенційних імплікатур залучалися такі методи: метод вилучення конвенційних імплікатур (D. Beaver, D. Cruse, L. Karttunen, M. Simons), метод формально-функціональної прагматики (M. Ariel) в поєднанні з елементами методів моделювання, стилістичного, контекстуально-інтерпретаційного аналізу та методу кількісних підрахунків. Такий комплекс методів дозволив ідентифікувати

і класифікувати найчастотніші лексичні та граматичні тригери конвенційних імплікатур, пов'язаних із дескриптивними віковими ознаками, експлікувати моделі висловлень, що містять ці імплікатури, співвіднести лексико-граматичні тригери конвенційних імплікатур за критерієм їхньої частотності.

Змістом *п'ятого етапу* було дослідження невербальних засобів позначення віку в англomовному художньому дискурсі в смисловому просторі вербально-невербальних семіотичних модулів дескрипції вікових значень. Для розв'язання цього завдання використано модульну методику аналізу невербального компонента комунікації, розроблену українською дослідницею І.І. Серяковою (2012) і представниками її наукової школи (А.В. Жуковська, С.П. Нетребіна). На основі застосування цієї методики ідентифіковані основні (кінесичний, просодичний, такесичний, проксемічний) і гібридні модулі.

На *шостому етапі* з'ясовано специфіку реалізації в персонажному мовленні актів, загрозливих для обличчя співрозмовника, стратегій і максим ввічливості. На цьому етапі залучався аналіз, базований на методі вилучення стратегій позитивної і негативної ввічливості (P. Brown, S. Levinson), інференційній прагматичній Г.П. Грайса, контекстуально-інтерпретаційний аналіз, що дозволило виокремити чотири типи прагматичної маркованості висловлень, дотичних до позначення віку; виявити функції стратегій ввічливості / загрозливих актів / максим ввічливості щодо актуалізації та інтенсифікації вікових значень; визначити "вікові" контексти, що зумовлюють використання тієї чи іншої групи прагматичних засобів, маркери їхньої ідентифікації; обґрунтувати корелятивні зв'язки між застосованими стратегіями ввічливості / загрозливими актами й особливостями дотримання / порушення кооперативних максим й інференції дискурсивних імплікатур; визначити невербальні інтенсифікатори застосованих прагматичних стратегій.

Сьомий етап присвячено дослідженню конверсаційних і прагматичних особливостей питань і відповідей про вік. На цьому етапі застосовані елементи конверсаційно-аналітичного методу (H. Sacks, E. Schegloff) із залученням до аналізу обговорень віку таких конверсаційно-аналітичних категорій, як: релевантність і преференційність / непреференційність мовленнєвого ходу (E. Battistella, P. García, S. Levinson, A. Pomerantz).

Восьмий етап фокусувався на ідентифікації та аналізі типів мовленнєвих актів у ситуаціях, пов'язаних із обговоренням віку в мовленні персонажів англomовного художнього дискурсу. За допомогою методу актомовленнєвого аналізу (J. Searle) на цьому етапі визначено найбільш поширені типи мовленнєвих актів, що використовуються для дескрипції вікових значень, а також виділено категорію псевдомовленнєвого акту – псевдокомісиву.

У **третьому розділі "Вербальні і невербальні засоби позначення віку людини в англomовному художньому дискурсі: номінативно-прагматичний аспект"** встановлено основні операційні одиниці аналізу та проаналізовано особливості прагматичної маркованості авторського мовлення, пов'язаного з вербальними і невербальними засобами репрезентації віку персонажа; виокремлено імплікатурні смисли, що привносять у дискурс вербальні і невербальні засоби номінації віку персонажа; запропоновано типологію дискурсивних

імплікатур, пов’язаних із виявленням вікових значень; систематизовано тригери конвенційних імплікатур; визначено невербальні дескриптори вікових ознак у складі основних і гібридних вербально-невербальних семіотичних модулів.

Для виявлення номінативно-прагматичних особливостей вербальних і невербальних засобів позначення віку людини в авторському мовленні впроваджено такі операційні одиниці аналізу, як: "номінатив" і "дескриптор" (вербальний і невербальний). Номінативи корелюють з одиницями лексико-семантичного поля "вік людини", яке містить інваріантний узуальний компонент, денотативно пов’язаний із поняттям "вік". Дескриптори розкривають інформацію, "згорнуту" у вікових номінативах і реферують до поведінкових, зовнішніх, статусних характеристик, асоційованих із певним віком. Ідентифіковані такі основні дескриптори, відсоткове розподілення яких проілюстровано таблицею 1:

Таблиця 1

Відсотковий розподіл вербальних дескрипторів,
асоційованих із позначенням віку людини

Вербальні дескриптори	Відсоткове відношення
VDes (appearance)	50%
VDes (behaviour)	40%
VDes (physical well-beings)	6%
VDes (state of mind)	3%
VDes (status)	1%

Дескриптори варіюються за ступенем імпліцитності: чим менше вони асоціюються із соціальними стереотипами і відповідно, чим більш контекстуально зумовлені, тим вищий ступінь їхньої імпліцитності та прагматичного навантаження. Наприклад, у *"the slender little girl in the red-checked gingham with two fat braids of flaxen hair hanging down her back"*, що репрезентує модель VN = 3 VDes (appearance), три дескриптори зовнішності (картата сукня, дві заплетені коси і ляне волосся) у постпозиції до номінатива *little girl* маркують саме вікові ознаки, стереотипно асоційовані з образом маленької дівчини. Натомість в *"old men and women speaking softly to each other"* тиха повільна розмова усвідомлюється як поведінковий дескриптор, що характеризує людей похилого віку, лише в контекстуальній підпорядкованості номінатива *old men and women*, оскільки в інших контекстах така поведінка може маркувати психотип людини, її професійну групу тощо.

Номінативи і дескриптори віку здатні генерувати в авторському мовленні в англomовному художньому дискурсі дискурсивні та конвенційні імплікатури.

Тригером дискурсивних імплікатур під час позначення віку людини є порушення максим кількості, стилю і релевантності інформації. Ідентифіковано чотири типи дискурсивних імплікатур, пов’язаних із актуалізацією вікових значень: імплікатура, що конкретизує номінатив віку; імплікатура, яка відновлює зміст дескриптора віку; імплікатура, що "долає" смислову інконгруентність між контекстуальними значеннями віку; імплікатури, тригерами яких є стилістичні фігури (метафоричні, оксиморонні, гіперболізовані та ін.). Наприклад, у *"She, Clarissa Vaughan, an ordinary person (at this age, why bother trying to deny it?), has*

flowers to buy and a party to give" уточнення за допомогою дискурсивної імплікатури вікової категорії персонажа, позначеної вербальним номінативом *at this age*, потребується через те, що дейктичний маркер *at this age* має досить розмиту семантику і відповідно є тригером порушення водночас двох кооперативних максим: кількості інформації (не надано достатньо інформації стосовно того, у якому саме віці, що передбачає необхідність залучення контекстуальних знань для конкретизації референта – віку героїні) і стилю (відсутність однозначності та прозорості). "Обчислення" дискурсивної імплікатури, окрім інших трьох, виокремлених Г.П. Грайсом чинників інтерпретації, здійснюється з опорою на контекст, яким насамперед виступає поведінковий дескриптор ("поводиться як звичайна людина").

Відсотковий розподіл ідентифікованих типів дискурсивних імплікатур представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Відсотковий розподіл моделей із дискурсивною імплікатурою

Модель із дискурсивною імплікатурою	Відсоткове відношення
VNom + VDes (behaviour) + DisImpl	20 %
VNom + DisImpl + VDes (behaviour / appearance)	30 %
VNom # VDes (appearance) + VDes (behaviour) = DisImpl; VNom 1 # VNom 2 + DisImpl; VNom # VDes (clothing) + DisImpl	25 %
VNom + VDes (stylistic device) + DisImpl; VNom (stylistic device) + DisImpl; VNom (stylistic device) + DisImpl + VNom + VNom (stylistic device) + DisImpl; VNom + VDes (appearance) + DisImpl; VDes (stylistic device) = DisImpl	25 %

Поряд із дискурсивними, засоби позначення віку здатні генерувати конвенційні імплікатури, що ґрунтуються на загальноприйнятому значенні слів і граматичних конструкцій та мають однозначно декодуватися читачем. Конвенційні імплікатури в англomовному художньому дискурсі є додатковими смисловими конкретизаторами як вербальних номінативів, так і дескрипторів віку.

Серед тригерів конвенційних імплікатур, що пов’язані з номінативами і дескрипторами вікових ознак, виокремлено: 1) прислівники, найчастотнішими з яких є ті, що містять у своєму значенні темпоральні семи "обмеженість у часі", "наближеність до теперішнього часу" і "континуальність"; 2) пресупозиційні дієслова *look, seem, appear*, семантика яких є підґрунтям конвенційної імплікатури; 3) імплікативні дієслова *to manage to, to forget to, to happen to, to force to* тощо з інфінітивним додатком, завдяки якому утворюється додатковий смисл, що дорівнює конвенційній імплікатурі.

Так, у *"At forty-two, he still looked thirty, and was in fantastic shape"* поєднуються одразу два тригери конвенційної імплікатури: прислівник *still* (додатковий смисл: у зазначеному віці, тобто у 42, здебільшого не мають такий

вигляд) і пресупозиційне дієслово *looked*, тобто дієслово, у семантику якого входить пресупозиційна сема, на якій базується локальна конвенційна імплікатура (тут: лише справляє таке враження, насправді не молодий).

Серед граматичних маркерів визначені видо-часові форми дієслова і ступені порівняння прикметників. У "*She has aged dramatically, just this year, as if a layer of air has leaked out from under her skin. She's grown craggy and worn*" прислівник-модифікатор *just* змінює позначення певного проміжку часу і водночас генерує конвенційну імплікатуру ("цього не було раніше, це вперше").

Розподіл усіх ідентифікованих лексико-граматичних тригерів конвенційних імплікатур за критерієм їхньої частотності представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Відсотковий розподіл тригерів конвенційних імплікатур

Тригер конвенційної імплікатури	Відсоткове відношення
Прислівники часу <i>still, just, nearly, suddenly</i> та ін.	20 %
Прислівники контекстуально асоційовані з часо-віковими відношеннями: <i>only, even, yet</i> та ін.	15 %
Пресупозиційні дієслова <i>to look, to seem, to appear</i> та ін.	15 %
Імплікативні дієслова <i>to forget to, to happen to, to force to</i>	5 %
Фактитивні дієслова <i>to know, to be aware, to regret, to discover</i>	2 %
Прикметники <i>young</i> і <i>old</i> у вищому і найвищому ступенях порівняння	30 %
Перфектні форми дієслів, модальне дієслово <i>could</i>	4 %
Прийменники зі значенням "незважаючи на що-небудь"	2 %
Синтаксичні маркери конвенційних імплікатур: умовні речення, структури протиставлення, інфінітивні структури, компаративні структури	7 %

Невербальні дескриптори віку в англомовному художньому дискурсі вивчаються як складник "вербально-невербальних семіотичних модулів номінації вікових значень", що інтегрують вікові номінативи та вербальні і невербальні дескриптори. Ідентифіковано чотири основних (кінесичний, просодичний, такесичний, проксемічний) і п'ять гібридних (кінесично-просодичний, кінесично-такесичний, кінесично-такесично-просодичний, ольфакторний оптико-кінесично-просодичний і густативно-ольфакторний) модулів, у складі яких невербальні дескриптори реалізують асоційовані з віком прагматичні функції психологічної адаптації до нового статусу, самопрезентації, маніпулятивного впливу, реалізації стратегій позитивної і негативної ввічливості, актів загрози або уникнення загрози обличчю співрозмовника, насамперед "позитивному обличчю".

Зокрема, "*The youth laughed again. A boyish red flamed into his face. "Well, it's only that I was thinking – of Pollyanna*" (Porter, PGU, p. 113) ілюструє оптико-просодичний варіант гібридного кінесично-просодичного модуля, де просодичний сигнал *laughed* поєднується з іншим невербальним оптичним знаком – почервоніння шкіри через

сором'язливість. Такий сигнал становить невербальний віковий дескриптор, оскільки здатність червоніти здебільшого денотує характеристики молоді підліткового віку (VNKin-pros. = VNom + NDes (pros-behaviour) + NDes (opt-kin-behaviour).

Відсоткове співвідношення ідентифікованих типів вербально-невербальних семіотичних модулів, асоційованих із позначенням віку людини, представлено в таблиці 4.

Таблиця 4

Основні типи вербально-невербальних семіотичних модулів,
асоційованих із позначенням віку людини

Тип модуля	Відсоткове відношення
Кінесичний модуль	30%
Просодичний модуль	15%
Такесичний модуль	10%
Проксемічний модуль	5%
Гібридні модулі:	40%
Кінесично-просодичний модуль	10%
Кінесично-такесичний модуль	27%
Кінесично-такесично-просодичний модуль	1%
Ольфакторний оптико-кінесично-просодичний модуль	1%
Густативний-ольфакторний модуль	1%

У четвертому розділі "Взаємодія вербальних і невербальних засобів позначення віку людини в англomовному персонажному дискурсі: конверсаційно-прагматичний аспект" виявлено специфіку прагматичної маркованості персонажного мовлення, пов'язаного з обговоренням віку; визначено актомовленнєві особливості дискурсивних засобів позначення вікових характеристик персонажа в англomовному художньому дискурсі та встановлено маркери дискурсивних стратегій і максим ввічливості, актив, що загрожують обличчю інтерактантів, особливості дотримання / порушення кооперативних максим; ідентифіковано різні аспекти прагматики запитань і відповідей про вік.

Акти, загрозливі для обличчя співрозмовника, застосовуються у відповідь на позначення віку, що не відповідає ознакам денотованої вікової категорії; як негативна реакція на запитання про вік або асоційовані з віком характеристики; як негативна оцінка поведінки співрозмовника, що не відповідає, на думку адресанта загрозливого акту, віковим стереотипам. Такі акти прямі, щирі, прозорі й інформативні, логічно пов'язані з попереднім контекстом, що демонструє дотримання принципу і максим кооперації.

Так, у "*Don't, Jo. It's so boyish! That's why I do it. I detest rude, unladylike girls!*" акт загрози викликаний невідповідністю поведінки адресата такого акту статево-віковим стереотипам, асоційованих в адресанта зі статево-віковою категорією "дівчина-підліток" (*boyish, unladylike*). При цьому здійснюється загроза як негативному (у вигляді директива-заборони *Don't, Jo*), так і позитивному обличчю (висловлення критики, образливого ставлення із залученням дієслова *detest* і застосовуванням прикметників *rude, unladylike* негативнооцінного значення).

Негативна ввічливість уживається як засіб дистанціювання від незрозумілого стану речей, позначеного віковими номінативами і дескрипторами; як комунікативна характеристика людей похилого віку, мовлення яких відзначено ухильністю і генералізацією; як засіб статусного дистанціювання дорослого від дитини в разі відмінностей їхніх вікових статусів або дитини від дитини за умови відмінностей у соціальному статусі. Так, дистанціювання дорослого від дитини з асиметрією комунікативних відносин і комунікативним домінуванням ролі "дорослого" проілюстровано "*Jane, I don't like cavillers or questioners; besides, there is something truly forbidding in a child taking up her elders in that manner. Be seated somewhere; and until you can speak pleasantly, remain silent*", де мовлення дорослого залучає такі маркери негативної ввічливості: генералізація за допомогою ствердження примусу як загального правила *there is forbidding*, що додатково посилюється вживанням іменника *a child* із неозначеним артиклем, поширюючи сферу примусу на всіх дітей; генералізовані позначення тих груп людей (*cavillers or questioners*), до категорії яких імпліцитно включається дитина-адресат мовлення; використання теперішнього тривалого часу *is forbidding* у поєднанні з дієприкметником теперішнього часу *taking up*; уживання засобів мітигації / хеджування (*something, in that manner, somewhere, truly*); пасивного стану (*Be seated*), модального дієслова *can*; підрядної частини умови (*until you can speak pleasantly*). Із погляду принципу кооперації наявність значної кількості маркерів негативної ввічливості свідчить про відхилення від максими кількості інформації і потребує пояснення на імпліцитному рівні через інференцію дискурсивної імплікатури з опорою на контекст.

Позитивна ввічливість виявляється за допомогою: маркерів інтимізації та внутрішньогрупової ідентичності за віковими ознаками; засобів референції до "спільного знання" інтерактантів, асоційованого з "часо-віковою" інформацією; приєднувальних запитань із функцією встановлення і підтримання контакту; жарту тощо. Так, у "*You are a kid*". *Her mother laughed at her, sounding uncharacteristically girlish. If nothing else, she was flattered* (Steel, H, p. 258) номінатив на позначення віку *a kid* – маркер вияву почуттів матері до своєї дитини. Конотації близькості є в цьому випадку важливішими за номінативну функцію, оскільки референція до віку, денотованого номінативом *a kid*, здійснюється не для того, щоб окреслити вікове значення (як у цьому прикладі, де дитиною названа зріла жінка), а передати емоції й почуття. Додаткові маркери позитивної ввічливості – невербальні знаки у складі гібридного кінесично-просодичного модуля, що включають дружнє висміювання матері (*laughed at her*) над дорослою дитиною і нетиповий для літньої жінки дівочий голос як індекс емоційного піднесення (*sounding uncharacteristically girlish*).

Серед *максим ввічливості*, що застосовуються мовцями під час обговорення віку, ідентифіковано: 1) максима великодушності, яка виявляється в ставленні до вікових потреб та інтересів співрозмовника як таких, що є важливішими за власні; 2) максима співчуття / симпатії щодо представника іншої вікової категорії або до категорії в цілому; 3) максима схвалення співрозмовника або зменшення несхвалення щодо характеристик, асоційованих із віком і віковими стереотипами.

Більшість запитань або розпитувань про вік співрозмовника, а також відповідей на такі запитання підходять змістовним (є загрозливим для негативного обличчя співрозмовника, який має відповідати на відкрите запитання, і для позитивного обличчя, ігноруючи почуття адресата, який може вважати таку інформацію

конфіденційною) і формально-структурним характеристикам *непреференційних мовленнєвих ходів*: структурно ускладнені завдяки застосуванню хеджів, пауз хезитації, формул вибачення, пресеквенцій у вигляді пре-питань і пре-відповідей із метою підготувати співрозмовника до непреференційного ходу, у поєднанні з невербальними сигналами як індексами психологічного дискомфорту. Так, *"I don't want to be intrusive, Richard, but do you worry about the age difference between you?"* запитання стосовно різниці у віці непреференційне, оскільки містить, по-перше, незгоду з означеним станом речей, по-друге, – директивну іллокуцію "зادумайся про різницю у віці між вами!". Отже, мовець намагається здійснити комунікативний тиск, вплинути на думку і на поведінку співрозмовника, обмежуючи його "персональний простір". Відповідно непреференційний хід упроваджується вставною конструкцією-хеджем – дисклеймером "уявної тактовності" (*"I don't want to be intrusive"*) і до того ж утілений як імпліцитний мовленнєвий акт, оформлений квеситивом замість директива (*"Do you worry about the age difference between you?"*). Серед *преференційних мовленнєвих ходів* визначено комплімент, що є спонтанною або удаваною позитивнооцінною реакцією з приводу того, що людина має молодший за її вік вигляд (тобто за вік, який вона озвучила). Комплімент інкорпорує численні маркери позитивної ввічливості, зокрема невербальні – просодичні та кінесичні знаки схвалення. Імплікований комплімент залучає маркери негативної ввічливості, за допомогою яких мовець показує, що дотримується максими якості (правдивості та щирості) своєї інформації.

Під час обговорення вікових запитань персонажів англomовного художнього дискурсу використовують відмінні за своєю частотністю *мовленнєві акти*, серед яких визначені: прямі репрезентативи (прості та комплексні, з асертивною іллокуцією тверджень про вік і вікові ознаки персонажів), прямі та непрямі експресиви (з іллокутивною силою виявлення почуттів і емоційного ставлення до віку, вікових процесів, до різниці у віці), зокрема кінесичні та просодичні знаки з експресивною іллокуцією; прямі і непрямі директиви. Так, у *"It should matter everything to you, Mr. Gray."* *"Why?"* *"Because you have now the most marvellous youth, and youth is the one thing worth having"* директивна іллокуція поради набуває додаткового пропозиційного змісту ("Стався до своєї молодості відповідально, як до найбільшої цінності") лише в контексті всього діалогу, про що свідчить зворотна репліка співрозмовника *"Why?"*, яка потребує розкриття поради. Отже, має місце непрямий директив з інференційною іллокуцією, оскільки зміст іллокуції-поради не лише уточнюється контекстом, але й змінює тип акту з репрезентативу на директив. Найменш поширеними є непрямі комісиви і псевдокомісиви – мовленнєві акти, що містять іллокуцію обіцянки, але не задовольняють таку умову успішності комісивів, як можливість її здійснення мовцем (*"There's got to be someone, sweetheart. At your age the world is full of eligible young men"*).

У **висновках** підсумовано результати дисертаційної роботи й окреслено перспективи подальших наукових розвідок.

У **додатках** наведено схематичне зображення лексико-семантичного поля поняття *"дитинство"*; таблиці, що ілюструють основні типи вербально-невербальних семіотичних модулів, асоційованих із позначенням віку людини; прагматичні засоби позначення віку з огляду на акти загрози обличчю, стратегії і максими ввічливості.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічним підґрунтям роботи стала низка концепцій, у яких категорія "*вік людини*" усвідомлюється в прагмалінгвістичному, когнітивному, лінгвокультурологічному та лінгвосеміотичному вимірах.

База дослідження обумовила використання *комплексної методики* лінгвопрагматичного вивчення вербальних і невербальних засобів позначення "*віку*" в англomовному художньому дискурсі, що включає вісім етапів і поєднує загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи, зокрема контекстуальний аналіз, прагмасемантичний аналіз, логіко-семантичний аналіз, конверсаційний аналіз, модульну методику дослідження структурної взаємодії вербального і невербального компонентів комунікативного акту, прагмастратегічний аналіз, актомовленнєвий аналіз, стилістичний аналіз, кількісний аналіз, метод словникових дефініцій.

У праці *уточнено поняття "вік людини"* як категорії, що об'єктивується в мові, у мовленні та в дискурсі через різнорівневі вербальні й невербальні одиниці на позначення вікової семантики, віддзеркалює послідовні в часі періоди розвитку індивідуумів, які характеризуються багатоплановістю вікових ознак, що неоднаково концептуалізуються залежно від історичної епохи і національно-культурних відмінностей різних етносів та їхніх мовних картин світу, супроводжуються змінами біологічних, фізіологічних, розумово-когнітивних, поведінкових, соціальних характеристик, що формують важливий компонент індивідуальної та колективної ідентичності, на відміну від інших вікових ідентичностей, і зумовлюють моделі соціокомунікативної поведінки в інтеракціях з одно- та різновіковими співрозмовниками.

Основними операційними одиницями на позначення віку в авторському мовленні визначено *вікові номінативи*, що містять у своїй семантиці узуальний компонент "*вік людини*", і *дескриптори* як засоби дейксису до поведінкових, зовнішніх, статусних та інших ознак віку, які варіюються за ступенем своєї імпліцитності, за вербальною і невербальною маніфестацією й особливостями структурно-функціональних зв'язків із номінативами. *Дескриптори* є фокусом прагмалінгвістичного аналізу вікових значень, оскільки контекстуально і ситуативно залежні, можуть позначати характеристики, протилежні віковим стереотипам і генерувати дискурсивні й конвенційні імплікатури.

Дискурсивні імплікатури, визначені в авторському мовленні, пов'язаному з номінацією вікових значень, вирізняються за своїми *функціональними типами* і тригерами: виокремлено імплікатури, що конкретизують номінативи віку; імплікатури, які дозволяють встановити дескриптор віку; імплікатури, що забезпечують смислову когерентність в разі невідповідності дескриптивних вікових ознак віковим стереотипам, асоційованих із номінативом; а також метафоричні, оксиморонні, гіперболізовані та інші імплікатури, базовані на стилістичних фігурах. *Тригерами* дискурсивних імплікатур є відхилення авторського мовлення від максим кількості, стилю і релевантності інформації.

Конвенційні імплікатури – смислові конкретизатори та інтенсифікатори вербальних номінативів і дескрипторів віку; маркуються лексико-семантичними та граматичними засобами: прислівниками, що містять у своїй семантичній структурі темпоральні семи або контекстуально асоційовані з часо-віковими відношеннями; прикметниками *old, young* у вищому і найвищому ступенях

порівняння; пресупозиційними й імплікативними дієсловами; видо-часовими формами дієслів; прийменниками і сполучниками протиставної та допустової семантики; синтаксичними маркерами – компаративними, інфінітивними, протиставними структурами.

Невербальні знаки є самостійними дескрипторами віку або інтенсифікаторами вікових характеристик персонажів, позначених вербальними засобами. Вербальні і невербальні одиниці взаємодіють у складі вербально-невербальних семіотичних модулів, що диференціюються на чотири основних типи (кінесичний, просодичний, такесичний, проксемічний модулі) і п'ять гібридних підтипів (кінесично-просодичний, кінесично-такесичний, кінесично-такесично-просодичний, ольфакторний оптико-кінесично-просодичний і густативно-ольфакторний).

Мовлення персонажів англомовного художнього дискурсу, пов'язаного з обговоренням віку, марковано такими *прагматичними феноменами*: актами, загрозливими для обличчя співрозмовників; стратегіями ввічливості дистанціювання і зближення, максимами ввічливості; неприхильними або прихильними мовленнєвими ходами; актомовленнєвою специфікою.

Акти, загрозливі для обличчя співрозмовника, застосовуються як негативна реакція на запитання про вік; як негативна оцінка поведінки співрозмовника, що не відповідає віковим стереотипам тощо. Такі акти демонструють дотримання кооперативних максим і можуть посилюватися невербальними кінесичними і проксемічними знаками.

Негативна ввічливість маркується засобами генералізації, гіперболізації, безособовими конструкціями та іншими засобами структурної ускладненості, що корелюють із порушенням максими кількості інформації та інференцією дискурсивної імплікатури; використовується в ситуаціях дистанціювання від незрозумілого стану речей, позначеного віковими номінативами і дескрипторами; як комунікативна характеристика літніх людей; як засіб дистанціювання дорослого від дитини через відмінність їхніх вікових статусів або дитини від дитини за умови відмінності в соціальному статусі. *Позитивна ввічливість* позначена засобами інтимізації і внутрішньогрупової ідентичності за віковими ознаками.

Розпитування про вік співрозмовника, а також відповіді на запитання про вік визначені як *неприхильні мовленнєві ходи*, які структурно ускладнені пресеквентними ходами пре-питання і пре-відповіді, паузами хезитації, формулами вибачення, невербальними знаками, що індексують психологічну незручність і розгубленість. Як *прихильний акт* ідентифіковано комплімент у відповідь на інформацію про вік співрозмовника. Амбівалентність компліменту як позитивно-ввічливого акту, який, однак, може поставити в незручне становище, обумовлює залучення його адресантами маркерів позитивної і негативної ввічливості.

Серед *мовленнєвих актів*, пов'язаних із номінацією вікових значень у мовленні персонажів англомовного художнього дискурсу, визначені репрезентативи; прямі і непрямі експресиви; директиви – ідіоматичні та інференційні, що відрізняються ступенем імпліцитності директивної іллокуції, прямі з іллокуцією поради, пропозиції та застереження стосовно дотримання стереотипів вікової поведінки і непрямі – із структурними показниками репрезентативів; непрямі комісиви та псевдокомісиви, що не задовольняють таку умову успішності, як можливість здійснення мовцем обіцяної дії.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пожар, А. Б. (2017а). Висвітлення категорії "вік людини" в лінгвістичних дослідженнях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 29, 73–76.
2. Пожар, А. Б. (2017b). Специфіка лексико-семантичного поля "вік" у сучасній англійській мові. *Південний архів. Філологічні науки*, 71, 107–110.
3. Пожар, А. Б. (2017с). Становлення поняття "вік людини" в лінгвoseмантичному висвітленні. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 8, 53–56.
4. Пожар, А. Б. (2018а). Лексико-семантична група найменувань вікових періодів життя людини в англійській мові. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Філологічні науки*, 165, 284–288.
5. Пожар, А. Б. (2018b). Номінативні одиниці позначення поняття "дитинство" / "childhood" в англomовному художньому дискурсі. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологія"*, 1(69) (2), 102–104.
6. Пожар, А. Б. (2018с). Номінативні одиниці позначення понять "підлітковий вік" і "молодість" в англomовному художньому дискурсі. *Актуальні питання іноземної філології*, 8, 248–253.
7. Pozhar, A. (2020a). Age-related conversations in English and American literary discourse: linguopragmatic aspect. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 23(1), 84–93.
8. Pozhar, A. B. (2020b). Conventional implicatures in English-based literary discourse: triggers and inference process. *"Міжнародний філологічний часопис"*, 11(2), 23–30.
9. Пожар, А. Б. (2017d). Теоретичні засади лінгвістичного вивчення категорії "вік людини". *Science and Education a New Dimension. Philology*, V(33), Issue: 123, 60–63. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996.
10. Пожар, А. Б. (2016а). Засоби вираження поняття "вік людини" в англomовній художній літературі. В О. В. Матвієнко (Гол. Ред.), *Україна і світ: діалог мов та культур*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня – 1 квітня 2016 року (сс. 296–297). Київ: Видавничий центр КНЛУ.
11. Пожар, А. Б. (2017е). Номінативне поле "вік людини" в англomовному художньому дискурсі. В О. В. Матвієнко (Гол. Ред.), *Україна і світ: діалог мов та культур*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 29 березня – 31 березня 2017 року (сс. 275–277). Київ: Видавничий центр КНЛУ.
12. Пожар, А. Б. (2017f). Концепти "час" і "вік" в англomовній картині світу. В Л. В. Гнаповська (Відп. за вип.), *Якісна мовна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи*. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 23–24 листопада 2017 року (сс. 142–145). Суми: Сумський державний університет.
13. Пожар, А. Б. (2017g). Актуалізація поняття "вік людини" в англomовному художньому дискурсі. В *Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення*.

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 24–25 листопада 2017 року (сс. 72–74). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет.

14. Пожар, А. Б. (2018d). Антропоцентрична категорія "вік" у лінгво-історичному висвітленні. В О. В. Матвієнко (Гол. ред.), *Україна і світ: діалог мов та культур*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 11–13 квітня 2018 року (сс. 248–250). Київ: Видавничий центр КНЛУ.

15. Пожар, А. Б. (2019a). Українська школа невербалістики: підходи та перспективи. В О. В. Матвієнко (Гол. Ред.), *Ad orbem per linguas. До світу через мови*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20–22 березня 2019 року (сс. 263–264). Київ: Видавничий центр КНЛУ.

16. Пожар, А. Б. (2020c). Вербальні засоби позначення віку: номінативи і дескриптори. В О. А. Решетник (Відп. ред.), *Ad orbem per linguas. До світу через мови*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 17–18 червня 2020 року (сс. 242–244). Київ: Видавничий центр КНЛУ.

17. Пожар, А. Б. (2020d). Найменування і обговорення віку у мовленні персонажів художнього дискурсу: прагматичний аспект. В *Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека*. Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції молодих учених, студентів та курсантів, м. Київ, 08 квітня 2020 року (сс. 72–73). Київ: Національна академія СБУ.

АНОТАЦІЯ

Пожар А.Б. Прагматика вербальних і невербальних засобів позначення віку персонажа в англomовному художньому дискурсі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – "Германські мови" (035 – Філологія). – Київський національний лінгвістичний університет, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021.

У роботі здійснено комплексне дослідження вербальних і невербальних засобів позначення віку персонажа в англomовному художньому дискурсі в прагматичному аспекті. Уточнено зміст поняття "*вік людини*", виокремлено *вікові номінативи і дескриптори* як операційні одиниці на позначення віку в авторському мовленні. Запропоновано типологію *дискурсивних* і систематизовано *тригери конвенційних імплікатур*, пов'язаних з актуалізацією вікових значень. Ідентифіковано невербальні дескриптори вікових ознак як складників вербально-невербальних семіотичних модулів; виокремлено *чотири основних* і *п'ять гібридних* модулів. Установлено актомовленнєві особливості дискурсивних засобів позначення віку, функції і типи актів, загрозливих для обличчя співрозмовників, стратегії негативної та позитивної ввічливості, максими ввічливості та кооперативні максими, пов'язані з актуалізацією вікових значень.

Ключові слова: англomовний художній дискурс, невербальна комунікація, вербальні засоби на позначення віку, дискурсивна імплікатура, конвенційна імплікатура, стратегії ввічливості, мовленнєвий акт, непреференційний акт.

АННОТАЦИЯ

Пожар А.Б. Прагматика вербальных и невербальных средств обозначения возраста персонажа в англоязычном художественном дискурсе. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – "Германские языки" (035 – Филология). – Киевский национальный лингвистический университет, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2021.

В работе осуществлено комплексное исследование вербальных и невербальных средств обозначения возраста персонажа в англоязычном художественном дискурсе в прагматическом аспекте. Уточнено содержание понятия "*возраст человека*", выделены *номинативы* и *дескрипторы* как операционные единицы для обозначения возраста в авторской речи. Предложена типология *дискурсивных* и систематизированы *триггеры конвенциональных импликатур*, связанных с актуализацией возрастных значений. Идентифицированы невербальные дескрипторы возрастных характеристик как компоненты вербально-невербальных семиотических модулей; выделены *четыре основных* и *пять гибридных* модулей. Установлены акто-речевые особенности дискурсивных средств обозначения возраста, функции и типы актов, угрожающих лицу собеседников, стратегии негативной и позитивной вежливости, максимы вежливости и кооперативные максимы, связанные с актуализацией возрастных значений.

Ключевые слова: англоязычный художественный дискурс, невербальная коммуникация, вербальные средства обозначения возраста, дискурсивные импликатуры, конвенциональные импликатуры, стратегии вежливости, речевой акт, непреференциальный акт.

ABSTRACT

Pozhar A.B. Pragmatics of Verbal and Non-Verbal Means for Designating the Character's Age in the English Fictional Discourse. – Thesis. Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology (PhD): Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – Kyiv National Linguistic University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

The thesis carries out a complex research of verbal and non-verbal means for designating the character's age in the English fictional discourse in the framework of pragmatics.

The research clarifies the notion of "*the person's age*" as the category objectified in language, speech, and discourse through multilevel verbal and non-verbal units for designating age semantics. It reflects consistent periods of individuals' development marked by the diversity of age features, which are differently conceptualized depending on the historical epoch, national and cultural differences of various ethnic groups and their linguistic models of the world. They are accompanied by changes in biological, physiological, mental-cognitive, behavioural and social characteristics, awareness of which forms the individual and collective age identities and determines the models of socio-communicative behaviour in interactions with even-aged and various-aged interlocutors.

The thesis applies a *complex methodology* of linguopragmatic and linguosemiotic research of verbal and non-verbal means for designating the character's age in the English fictional discourse.

The study introduces *nominatives* and *descriptors* as basic operating units for the age designation in the author's speech. The thesis offers a typology of *discursive implicatures* and systematizes triggers of *conventional implicatures* related to intensification of age-related meanings.

The thesis identifies non-verbal descriptors of age characteristics which function as verbal and non-verbal semiotic modules; the research singles out *four basic* (kinesic, prosodic, tacesic, proxemic) and *five hybrid* (kinesic-prosodic, kinesic-tacesic, kinesic-tacesic-prosodic, olfactory optic-kinesic-prosodic and gustatory-olfactory) modules.

The thesis reveals *three types of face-threatening acts in the dialogic characters' speech*: act-reaction to the inconsistency of the verbal nominative to verbal and non-verbal age descriptors; act-reaction to an incorrect question about age or age-related characteristics; act as a negative assessment of behaviour that does not correspond to age-specific stereotypes.

The research systematizes *the maxims of politeness, the strategies of negative and positive politeness*, as well as their manifesting means in situations of discussing age issues.

The paper highlights questions and inquiries about the person's age that are usually identified as *dispreferred speech moves*. They can be structurally complicated by hesitation pauses, excuses, pre-questions, pre-answers, as well as non-verbal signals as indices of psychological discomfort. *Preferred moves* involve compliments as ambivalent speech acts that encompass markers of positive and negative politeness.

Among the speech acts properties of the character's discourse relevant to the discussion of age, the study identifies simple and complex *representatives*, direct and indirect *expressives*, direct and indirect *directives* and indirect *commissives*. The research introduces the notion of *pseudo-commissive* as a speech act, which does not correspond to such a felicity condition of commissives as the speaker's possibility to fulfill his / her promise.

The obtained results of the research outline the perspectives for further scientific investigations in the chosen field, which may be aimed at identifying features of the interaction of age markers with verbal and non-verbal markers of gender, social status and other components of speakers' identity, as well as the study of the differences between non-verbal semiotic means used in the communication of even-aged and different-aged interlocutors in view of the function of such means in optimizing the interactive process.

Keywords: English fictional discourse, non-verbal communication, verbal means designating the person's age, discursive implicature, conventional implicature, politeness strategies, speech act, dispreferred act.

Підписано до друку 28.10.2020 р. Зам. № 1028.
Формат 60х84 1/16. Папір офсетний. Друк – цифровий.
Наклад 100 прим. Ум. друк. арк. 0,9.
Друк ЦП «КОМПРИНТ». Свідоцтво ДК №4131 від 04.08.2011 р.
м. Київ, вул. Предславинська, 28
095-941-84-99, 067-209-54-30
email: komprint@ukr.net